

„Mára az olvasástörténet diadalát az eltűnése jelenti”

Beszélgetés Roger Chartier francia történésszel

Hogyan lett történész?

Ezt a kérdést mindig nehéz megválaszolni, mert – ahogy Bourdieu írja –, mindig egyfajta „életrajzi illúzió” alanyai vagyunk. Így amikor megpróbálunk választ adni, természetesen nem állítunk téves dolgokat, de szükségszerűen egy olyan értelmiségi létet igyekszünk rekonstruálni, amelyet a körülményeink és a minket inspiráló emberekkel való találkozásaink hoztak létre. Azt gondolom, hogy ebben a tekintetben a legfontosabb szerepet a tanárainkkal és professzorainkkal való találkozások jelentik, nemcsak az egyetemen, de már korábban, a középiskolában is. Másrészt pedig azt is számításba kell vennünk, hogy az egyéni életpályák mindig egy generáció tapasztalataiban is gyökereznek, és sok egyedinek tűnő élményben valójában osztozunk azokkal a történész kollégáinkkal, akikkel egy időben kezdtük a tanulmányainkat. Az 1960-as években Franciaországban például nagy mértékben átalakult a könyvekhez való hozzáférés lehetősége: megnőtt az olcsóbb, puha kötésű könyvek száma, és ezek között a történeti munkáké is. Emlékszem, hogy a középiskola utolsó éveiben nagy érdeklődéssel olvastam ezeket a köteteket, különösen egy levéltári anyagokat közlő kiadványt, amelyben történészek jegyzetei és kommentárjai is szerepeltek. Azt hiszem, hogy ez indított el a történésszé válás útján.

Fiatal kutatóként hogyan fordult a figyelme a könyv- és olvasástörténet felé?

Nagyon fontos megjegyeznünk, hogy a könyv- és olvasástörténet két külön irányt jelent, amelyek kutatása eltérő időpontokban jelent meg. A könyvtörténet-írás az 1960-as és 1970-es évek meghatározó historiográfiai trendjeibe illeszkedett. Volt azonban egy pillanat, amikor a művelődéstörténet elkezdte integrálni a történeti demográfia, valamint a gazdaság- és társadalomtörténet-írás módszereit. Ebben az időszakban a statisztikai alapú, szeriális és kvantitatív módszereket alkalmazhatónak véltük bizonyos kulturális jelenségek vizsgálatára például a könyvtörténet-írásban is. Ekkor már folytak kollektív kutatások az EHESS-en is, 1969-ben pedig megjelent Henri-Jean Martin könyve *Livre pouvoirs et société à Paris au XVIIe*

siècle címmel. Az ekkoriban kiadott kötetek elsősorban a statisztikai elemzés módszerével dolgoztak, és a könyvtermelés vizsgálatával hozzájárultak a könyvpiac bizonyos mutatóinak feltáráshoz, a könyvtárlisták és inventáriumok alapján elvégzett kutatások pedig az egyes társadalmi rétegek könyvgyűjtési szokásaira mutatnak rá. Ezt a megközelítést kritizálta például Carlo Ginzburg vagy Robert Darnton. Ők arra hívták fel a figyelmet, hogy a könyvtörténet nem jelenti egyben az olvasás történetét is. Ha az olvasáson a jelentés konstrukcióját és az olvasottak befogadását, elsajátítását értjük, a folyamat nem elemezhető pusztán a könyvgyűjtési szokások alapján létrehozott statisztikák alapján. Ennek az első és egyben legegyszerűbb oka az, hogy birtokolhatunk olyan könyveket, amelyeket sosem olvastunk, és ez fordítva is igaz, olvashatunk olyan könyveket, amelyeket nem birtoklunk. Ez a megállapítás pedig rögtön maga után vont egy másikat is: az olvasás és elsajátítás aktusa mindig kapcsolatban áll a szöveg materiális formájával, ennek döntő jelentősége pedig nem érthető meg kizárólag statisztikai analízis útján. Mindez tehát váltáshoz vezetett: a kvantitatív, statisztikai módszereket alkalmazó könyvtörténettől jutottunk el az olvasástörténetig, amely a különböző forrástípusok találkozásán alapul, s figyelembe veszi az olvasási szokásokat és a szövegek materialitását is. Ebben az időszakban tehát a könyv- és olvasástörténet elvált egymástól. Bár a könyvtörténet gyakran aposztrofálta önmagát olvasástörténetként is, ez téves megközelítés volt, hiszen csupán a könyvtermelés, -kereskedelem és -gyűjtés története volt. Az olvasástörténet azonban már nyitott volt az irodalomelméleti és az antropológiai megközelítések felé is.

Annak tehát, akit az olvasástörténet érdekel, foglalkoznia kell azokkal a nyomokkal is, amelyeket az egyes olvasók hagytak a könyvekben, még akkor is, ha természetesen a többség olvasási szokásaira nem tudunk ilyen nyomokból következtetni – ez igaz a múlt és a jelen olvasóira is. Ugyanígy jelentőséget kell tulajdonítanunk annak is, hogy az olvasók milyen értelmezéseket adtak az olvasmányaiknak, így az olyan egodokumentumok, mint a naplók, levelek és önéletrások is az olvasástörténet forrásaiul szolgálhatnak. Természetesen itt is érvényesülnek bizonyos megkötések: mindez inkább a magasabb társadalmi rétegek esetében vizsgálható, és elsősorban a 18–20. század vonatkozásában; a 16–17. század olvasói sokkal kevesebb ilyen típusú anyagot hagytak az utókorra.

Az utóbbi időben a könyvekben található margináliák vizsgálata képezi az olvasástörténettel foglalkozók egyik legjelentősebb forrásbázisát: természetesen ez korábban sem volt elhanyagolható szempont bizonyos szerzők esetén, ilyen például Voltaire, akinek a munkássága a könyveiben található margináliákat is magában foglalja, de mára már világossá vált, hogy rengeteg könyvben találkoznak ilyen bejegyzésekkel. Ma a margináliákat az olvasási szokások lenyomataiként vizsgáljuk; a 18. századtól kezdve ezeket az olvasmányélményekre adott reakciókként értelmezhetjük, amelyek lehetnek szentimentális, szellemi vagy politikai természetűek. A 16–17. század során a margináliák inkább a közhelyek használatához kapcsolódtak, az írás pedig kivonatolásként, másolásként és újrafelhasználásként értelmeződött. A reneszánsz időszakában a használatuk tehát egy közös intellektuális technikát jelentett. Ez persze csak egy megközelítés. Ahogyan már utaltam rá, azt is figyelembe kell vennünk és értelmeznünk is kell, hogy az egyes korszakokban mit olvastak. Erről nagyon sokáig úgy vélekedtek a kutatók, hogy a szerző szövege

volt az, amit az olvasók elsajátítottak. Ebből a szempontból, úgy gondolom, hogy alapvető egy új dimenzió, a szöveg materialitásának bevonása a vizsgálatba, az olvasók ugyanis nem az olyan absztrakt, anyagtalan és változatlan szövegekhez jutnak hozzá, amelyekre a filozófia-, a történet- és irodalomtudomány, valamint a tudománytörténet fókuszál.

Az olvasási szokásokat mindig egy meghatározott kontextusban kell értelmeznünk, amely egyben a szöveg elsajátításának specifikus módjaira is utalhat. Kapcsolatot kell tehát feltételeznünk a szöveg mint „szimbolikus termék” és az eltérő formában megjelenő és terjesztett szövegkiadások között. Ez alapvető jelentőségű egyrészt a szöveg formátuma (amely kapcsolatban állhat a szerzői és/vagy kiadói szándékokkal), másrészt pedig az olvasási szokások és elsajátítás közötti dialektikus kapcsolat szempontjából. Az utóbbi gyakorlatok pedig nem csupán mentális és szellemi folyamatokat foglalnak magukban, hanem azt is feltételezik, hogy ezek a speciális körülmények „beleíródnak” egy adott kiadás szövegébe.

Hogy látja, ez a megközelítés milyen hatással volt az olvasástörténeti kutatásokra Franciaországban kívül?

Ezt a kérdést szerintem helyesebb lenne megfordítani, hiszen minden, amit idáig elmondtam, idegen volt a francia hagyomány számára, amely egy nagyon erőteljes irányzatot jelentett Lucien Febvre és Henri-Jean Martin *A könyv születése (L'apparition du livre)* című könyvének 1958-as megjelenése óta. Ez a kötet nyitotta meg az utat az 1960-as és 1970-es években uralkodó irányzat számára, amely a könyvtermelés, -terjesztés és -gyűjtés kérdéseit helyezte a középpontba. A szövegek materialitását hangsúlyozó szemlélet megjelenése mindenekelőtt angol és amerikai hatásokat tükröz, itt külön kiemelendő Donald F. McKenzie 1986-ban, *Bibliography and the Sociology of Texts* címmel megjelent kötete, amelyben hangsúlyozta, hogy a „forma hatással van a jelentésre”, s ez különösen igaz a szöveg materialitására. Ez a megközelítés később egy önálló kutatási irányzattá fejlődött. A Pennsylvanai Egyetemen, ahol minden tavaszi félévben tanítok, elindítottunk például egy könyvsorozatot, amely pont erre, a diszkurzív műfajok és a szövegek materialitása közötti kapcsolatra helyezi a hangsúlyt. Itt fontosnak tartok kiemelni még valamit: a könyvtörténet, amelynek paradigmaticus munkája Febvre és Martin *A könyv születése* című műve, egy igen különös elképzelésen alapul. Ez pedig a könyv és a nyomtatott könyv közötti egyenlőségétel. Febvre és Martin egész műve annak a hatásnak igyekszik utánajárni, amelyet Gutenberg találmánya jelentett. Ez a megközelítés tehát a könyvet mint nyomtatott terméket értelmezi. A kötetet alapvetően Henri-Jean Martin írta, aki ekkor az École nationale des chartes tanulója volt, s Febvre csupán a bevezető megírásával járult hozzá ehhez a vállalkozáshoz; ebben fejtí ki az előbb elmondottakat is. Martin valószínűleg nem lehetett elégedett ezzel a magyarázattal, hiszen ő maga levéltáros- és könyvtárosképzésben vett részt, ezért megkérte a Francia Nemzeti Könyvtár (Bibliothèque nationale de France) egyik kurátorát, hogy írjon egy fejezetet a kéziratok könyvekről. Ez azonban a legtöbb kiadásnak és fordításnak nem képezi részét. Fontos azonban leszögeznünk, hogy Gutenberg nem a könyvet találta fel, csupán a szövegek sokszorosításának egy újfajta technológiáját. A könyvek – kódexek formájában – már

az első század környékén megjelentek, s ha közelebről megvizsgáljuk a kérdést, láthatjuk, hogy a kéziratos kódexek és a nyomtatott könyvek morfológiája is hasonló. Erre a töréspontra hívta fel a figyelmet Elisabeth Eisenstein könyve (*The Printing Revolution in Early Modern Europe*)¹ is, amelyben többek között a kéziratos kultúrából a nyomtatott kultúrába való átmenetet elemezte. Eisenstein ezt „forradalomnak” nevezte. Természetesen bizonyos értelemben valóban forradalmi volt a változás, ám a kontinuitásokat is érdemes figyelembe vennünk. Ezt hangsúlyozza például Armando Petrucci is, akinek a munkássága az olasz írástörténet és kodikológia hagyományában gyökerezik. Az ő értelmezése szerint például nem csupán a morfológiai hasonlóságokra érdemes felfigyelnünk, hanem arra a tényre is, hogy egy könyv – legyen az kéziratos vagy nyomtatott – funkciója aligha érthető meg anélkül, hogy elhelyeznénk azt a nyomtatott szövegeket létrehozó gyakorlatok univerzumában. Többek között például azért, mert nagyon sok nyomtatott szöveg nem könyvformátumban jelent meg. Néhány nyomda soha nem állított elő könyveket: ilyenek például azok a bizonyos francia régiókban található kisebb nyomdák a 18. században, amelyek könyveket ugyan nem, ám egyéb típusú szövegeket nagy számban nyomtattak, köztük például balladákat, pamfleteket vagy plakátokat.

A másik megközelítés, amelyet fontos megemlítenem, és amely fontos hatást gyakorolt a francia hagyományra is, az az irányzat, amely a szövegek univerzumának totalitását igyekezett megérteni, nem csupán materiális szempontból (könyvek és nem-könyvek), hanem morfológiai szempontból is, olyan szövegek beemelésével a vizsgálódásokba, amelyek kívül estek az irodalmi szövegek körén, azonban a mindennapi (írás)gyakorlatnak jelentős részét képezték. Ilyen például az írások munkája; az általuk létrehozott szövegek ugyanis az írott kultúra egy jelentős szegmensét tették ki. Ebben a szellemben dolgozott például a magyar történész, Hajnal István is, aki a 12–13. századi egyetemeken folyó írásktatással és az írástudók a kancelláriákon betöltött szerepével foglalkozott.

Az tehát, amit ma könyv- és olvasástörténetként ismerünk, nem a francia hagyományban gyökerezik, a francia kutatások csupán hozzájárultak a kialakulásához. De a korábban idézettek, így például a Donald F. McKenzie által képviselt irányzat, amely a könyvészet szövegszociológiává való átalakulását jelentette, vagy a paleográfia és a kodikológia tudományának kiterjesztése az írott kultúra egészének vizsgálatává, szintén nagyon fontos elemeknek tekinthetők. Amit még zárásként érdemesnek gondolok hozzátenni, az az irodalomelmélet jelentősége, különösen az az 1960-as és 1970-es években lezajlott fordulat, amely szakítani igyekezett az amerikai *New Criticism* és a francia *Nouvelle Critique* értelmezéseivel, amelyek a jelentés konstrukcióját alapvetően a nyelvben keresték. Az ekkor születő új megközelítések megszabadították a jelentést a nyelv bilincseitől, és egy alapvetően dialektikus kapcsolatot feltételeztek a szöveg és az olvasói elvárások között. Ide sorolhatjuk például a Hans Robert Jauss nevével fémjelzett recepcióesztétikát, a többek között Stanley Fish nevéhez kötődő *reader-response*, vagy olvasói-válasz

¹ Eredetileg két kötetben, *The Printing Press as an Agent of Change: Communication and Cultural Transformations in Early Modern Europe* címmel jelent meg 1979-ben a Cambridge University Pressnél.

elméletet és Wolfgang Iser olvasásfenomenológiai kutatásait. A szöveg felkínálhat vagy sugallhat egyfajta értelmezést, irányíthat vagy béklyóba köthet, azonban mindig feltételeznünk kell egyfajta távolságot az olvasó és az olvasottak között. Ezekből a megközelítésekből természetesen hiányzott a szövegek materialitásának szempontja: univerzalizálták az olvasói gyakorlatokat, amelyeket azonban befolyásolhatnak az idő- és térbeli keretek, a társadalmi háttér, a nem és a generációs különbségek. Ettől függetlenül azonban az irodalomelmélet hatalmas szerepet játszott az új paradigma megalkotásában, amelyben a szöveg mint tárgy és az olvasói gyakorlatok egyaránt helyet kapnak.

Hogyan látja ma, 2019-ben az olvasástörténeti kutatásokat?

Az a paradox helyzet állt elő, hogy mára az olvasástörténet diadalát az eltűnése jelenti. Különösen Martin és Febvre könyvének megjelenése után, amelyet számos nyelvre lefordítottak, az, amit „könyv- és olvasástörténet”-ként definiálhatunk, egy jól körülhatárolható irányzatot jelentett. Ma már azonban mindaz, amit e kifejezések alatt értünk, beépült a különböző területek módszertani eszköztárába; a tudomány- és irodalomtörténeti, valamint az irodalomelméleti kutatások előszeretettel használják fel az olvasástörténet által felkínált lehetőségeket. Úgy érzem, hogy mára már széles körben elfogadottá vált az a megközelítés, amely dinamikus kapcsolatot feltételez a szöveg és az olvasó között, s amelynek értelmében az olvasó mint társadalmi és történeti kontextusaiban értelmezendő alany lép elő. A szövegekkel pedig a kutatók ma már nem csupán absztrakt filozófiai, irodalmi vagy tudományos értekezéseként foglalkoznak a megjelenés, terjesztés és fordítás kérdéseinek figyelembevételével. Ezek az elképzelések, úgy látom, hogy behatoltak a történettudomány különböző területeire. Úgy tűnik, hogy a történészek immáron érzékenyek ezekre a kérdésekre, és a kutatási témától függetlenül fontosnak érzik annak feltárását, hogy a vizsgált korszak olvasói milyen jelentéseket tulajdonítottak egy-egy szövegnek.

Ehhez kapcsolódóan érdemes kiemelni a mobilitás fogalmát. Ha tradicionális filológiai szempontból nézzük, a mobilitás hozza létre egy szöveg különböző variánsait, hiszen a szövegekre sohasem tekinthetünk mozdulatlan, változatlan egységekként. Persze léteznek szent szövegek, de ezek sem mentesek teljesen a változtatás lehetőségétől. Ez a filológia számára egy hagyományos kérdésnek számít. Am a szövegek mobilitása – és itt ismét vissza kell kanyarodnunk a materialitás kérdéséhez –, eredhet a szövegek megjelenési formáinak pluralitásából is. Gondoljunk csak a 19. században a folyóiratok lapjain folytatásokban megjelentetett regényekre. Persze nem csak regények, történeti és filozófiai művek is megjelenhettek ebben a formában. Később ezeket a részleteket publikálhatták könyvformátumban is, ám ennek is többféle variánsa létezett: egy ilyen kiadás magában foglalhatott több könyvet több szerzőtől, tartalmazhatta csupán egy szerző egyetlen művét, de jelenthetett irodalmi antológiát is. Tehát a 19. században az európai és amerikai szerzők szövegei több formában is napvilágot láthattak, jó példa erre Balzac vagy Machado de Assis. Ezt hívhatjuk „második mobilitásnak” is. A mobilitás harmadik formájának a nyelvek közötti közvetítést tarthatjuk; a fordítás kérdése az utóbbi években egyre inkább kitüntetett figyelmet élvez. Mi történik egy szöveggel, ha

lefordítják? Hogyan alakulnak át a jelentések a fordítás során? Kell-e foglalkozunk a lefordíthatatlan kifejezések kategóriájával bizonyos szerzők vagy nyelvek esetén? És természetesen ki kell emelnünk egy negyedik kategóriát is, amit a műfajok közötti átjárás jelent. Ilyen például a narratív szövegek dramatizálása, gondoljuk csak a *Don Quijote* színpadi adaptációra vagy Shakespeare történelmi drámáira. A mobilitás utolsó formája, amit talán a legnehezebb megérteni, az elváráshorizont transzformációja és az olvasók bizonyos csoportjai közötti kapcsolat. A mobilitás különféle modalitásai jelentik tehát a „mű” és a „szöveg” közötti különbségtétel alapját. Egy olyan műnek, mint a *Don Quijote*, lehetnek szövegváltozatai, ám az eltérő nyelvi és kulturális közegekben is megőriz valamit az eredeti mondanivalójából. Alapvető feszültség keletkezik tehát a szövegváltozatok pluralitása és a mű transzcendentális identitása között. Ez pedig jelen van – ahogyan erre többen is rámutattak már – akkor, amikor a szöveg egy adott nyelvből, kultúrából, formátumból vagy időbeli keretből egy másikba kerül át, hiszen az olvasó sosem találkozott a *Don Quijote* egy „ideálisnak” vagy „absztraktnak” tekintett szövegváltozatával; mindenképpen egy adott kiadásban, egy adott nyelven olvasta.

Azt gondolnom, hogy számolnunk kell egy további problémával is. Mindaz, amiről eddig beszéltünk a nyomtatott kultúra kapcsán, alkalmazható a levéltárakra is. A történelmi kutatásokban mostanában egyre inkább előtérbe kerül az megközelítés, amely nem csupán a levéltári dokumentumok információtartalmát, de a dokumentumok fennmaradásának és rendszerezésének körülményeit is figyelembe veszi. Ez nem azt jelenti, hogy ne lenne fontos az, hogy mit tartalmaznak ezek a dokumentumok, csupán azt, hogy a levéltárakban őrzött anyagok esetében is végig kell gondolnunk, hogy mindegyikük egy sajátos logika és ok mentén keletkezett, és egy adott műfaji kategóriába sorolható. Néhány szerző, köztük például Arlette Farge vagy Natalie Zemon Davis, különösen fogékonyak erre, s bizonyos értelemben a levéltári dokumentumokat is hasonlóképpen közelítik meg, ahogyan az olvasástörténelmi kutatások a *Don Quijote* szövegét. Hiszen a levéltárak létrehozásának minden esetben oka van, ahogyan a bennük érvényesülő rendszerezésnek is, ezt pedig fontos megértenünk annak felfejtéséhez, hogy a bennük őrzött dokumentumok milyen logika mentén írják le, írják elő vagy vetik el a valóság értelmezésének bizonyos formáit. Pontosan ezért kell az írott kultúra egészéről gondolkodnunk, a leghíresebb irodalmi műtől egészen az egyszerű levéltárakig.

Idáig elsősorban a Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban született klasszikus munkákat említette. Hogy látja az olvasástörténelmi kutatások helyzetét a közép-kelet-európai régióban? Beszélhetünk recepcióról, hatásokról vagy kölcsönhatásokról?

Nagyon nehéz ebből a régióból hozzájutni a szövegekhez, hiszen sokszor olyan nyelveken íródnak és olyan folyóiratokban vagy könyvekben jelennek meg, amelyekhez nem minden esetben biztosított a hozzáférés. A globalizáció világát tehát egyáltalán nem tekinthetjük globalizáltnak. Minden, ami elérhető, elsősorban személyes ismeretségeken keresztül válik azzá. Milan Kundera visszaautásította a „kelet-európai” kifejezés használatát, s helyette Közép-Európát javasolt, hiszen mára már eltűnt a választóvonal a „Nyugat” és a „Kelet”, a szovjet érdekszférába és a nyugati liberális demokráciához tartozó országok között. Politikai értelemben

legalábbis. Úgy tűnik, hogy társadalmi és kulturális értelemben azonban nem. Ennek ellenére azt gondolom, hogy fontos a tudományos világról egységként gondolkodnunk. A már említett Hajnal István munkái például egyértelműen a kortárs francia vagy olasz írástörténészek munkássága mellé helyezhetők. Ugyanígy később Tóth István György a közép-európai régióra fókuszáló könyvtörténeti kötetek, amelyek a kortárs nyugati munkák szellemiségében íródtak, s akinek néhány könyve angolul is megjelent. Sok szöveg azonban, amely kisebb nyelveken íródik, elérhetetlen marad a történészek többsége számára.

Ez tehát mindenekelőtt a láthatóság kérdése.

Igen, igen, a láthatóságé. Emlékszem, hogy az 1980-as években születtek a francia szemléletet alkalmazó művek, így például a Furet által szerkesztett könyvtörténeti kötet (*Livre et société dans la France du XVIIIe siècle*) nagy hatással volt a lengyel Rostworowski munkásságára, aki a könyvkereskedelem vizsgálatával foglalkozott. A hatásnál vagy az imitációnál azonban sokkal fontosabbnak tartom a kortárs érdeklődést bizonyos témák iránt. Azt sajnos nem tudom, hogy például az irodalomelmélet milyen mértékben van jelen a magyar vagy lengyel történészek és irodalomtörténészek munkásságában. Hatott-e rájuk például az újhistorizmus? Vagy a szövegek materialitásának gondolata? Érdekes lenne látni, hogy ezek az irányzatok mennyire vannak jelen a régióban. Nem tudom például, hogy az olvasástörténetre nagy hatást gyakorló olasz írástörténeti és kodikológiai munkák megjelentek-e vagy elérhetőek-e Magyarországon vagy máshol a régióban. De azt gondolom, hogy ezek esetében sem lenne érdemes hatásról vagy imitációról beszélni, továbbra is a kortárs érdeklődést hangsúlyoznám. Ott van például Bronislaw Geremek, akinek a marginálisokról szóló munkái a megjelenésük pillanatában egészen egyedülállóak voltak. Ugyanebben az időben kezdett hasonló kutatásokba Natalie Zemon Davis is a szegénykérdés kapcsán. Ez, úgy gondolom, hogy jó példája annak, amikor egy kutatási terület születéséhez eltérő hangok járulnak hozzá különböző régiókból.

Manapság az élet minden területén érzékeljük az angol nyelv hatását. Erre a kérdésre Ön is reflektált például a 2004-ben Language, Books and Reading from the Printed World to the Digital Text címmel megjelent írásában. Hogy látja ma ezt a kérdést? Milyen hatást gyakorol ma az angol nyelv a kortárs olvasási gyakorlatokra?

Ez egy nagyon fontos kérdés, még akkor is, ha nehéz pontos diagnózist felállítani. Egyrészt mondhatjuk azt, hogy a digitális világban és az egyre elterjedtebbé váló digitális kommunikáció szempontjából az angol nyelv dominanciája csökkenő tendenciát mutat. A 2000-es évek elején minden statisztika az angol nyelv erőteljes befolyását mutatta ki a digitális térben, ez mára azonban átalakult: a digitális tartalmak jelentős része ma már kínaiul vagy arabul érhető el, ez pedig már egy egészen másfajta nyelvi jelenlétet feltételez, és az internetes kommunikáció jelentős része már nem angolul zajlik. Ugyanez persze nem mondható el a tudományos világról; itt az angol nyelv jelentős befolyása érezhető. Megjelentethetünk persze munkákat kisebb nyelveken, például finnül vagy magyarul, de ez egyáltalán nem garantálja,

hogy az adott szöveg bekerül a tudományos körforgásba. Néha ez persze kényszer is, főleg az előbb említett kis nyelveknél, ám ez egyre inkább igaz az olyan nagyobb, többek által beszélt nyelvekre is, mint a német vagy a francia. Ennek az lett az eredménye, hogy manapság egyre több kutató dönt amellett, hogy angolul írja meg a műveit. Ezt személy szerint problémásnak gondolom. Gondoljunk csak a történettudományra: nem szabad csupán a tudás közvetítéséről beszélnünk, az írás egyfajta művészet, és egy másik nyelven, ami nem a sajátunk, nehezen tudunk ugyanazzal az eleganciával és árnyaltsággal írni. Nem tudom elképzelni például, hogy Jacques Le Goff vagy Georges Duby ugyanazokat a munkákat tudta volna megírni angolul, mint franciául. Mindennek pedig az a következménye, hogy kialakult egy olyan univerzális angol nyelvi változat, amely használatának az egyetlen célja az eredmények közvetítése, s amely nem azonos azzal a nyelvi és tartalmi szempontból is komplex írásmóddal, amit az anyanyelvünkön hozunk létre. Az első és legfőbb probléma tehát: kötelező-e angolul írunk, és ha igen, mi az, ami elveszik?

A második komoly probléma, amit érdemes megemlíteni, az a krízis, amit a fordítások hiánya idéz elő. Egy ideig ugyanis a nyelvkérdés nem jelentett különösebb kihívást, hiszen rengeteg történeti munka jelent meg fordításban. Ez igaz például az *Annales* több nemzedékének munkásságára. Természetesen nem minden, de a francia történeti munkák egy igen jelentős része más nyelveken is megjelent. Ez sajnos ma már nincs így, a fordítások ára ugyanis sokszor visszariasztja a kiadókat, s köztük az egyetemi kiadókat is. Ennek a krízisnek pedig – ahogyan arra Robert Darnton is rámutatott – elsősorban a monográfiák esnek áldozatul, amelyeket sokkal költségesebb lefordítani, mint más típusú kiadványokat. Az angolul való publikálásra való képtelenséget vagy az angol nyelv nagyon is tudatos elutasítását tehát manapság már nem kompenzálja a fordítások jelentős száma. Persze azt is hozzá kell tennem, hogy a francia történetírás nem feltétlenül reprezentatív ebből a szempontból, hiszen például az olasz vagy német nyelven íródott munkák egy jelentős része soha nem is került lefordításra. Carlo Ginzburg műveit például lefordították, ám más, hasonlóan jelentős, alapvető fontosságú történeti munkákat nem. A spanyol nyelv helyzete például egy érdekes kérdés: gyakran hangzik el az, hogy a spanyolul megjelent munkákat nem érdemes lefordítani, hiszen többségükben spanyol kérdésekkel foglalkoznak, s azok, akiket ez érdekel, minden bizonnyal beszélik a nyelvet. Tehát a fordításnak ebben az esetben nincsen „kereskedelmi” alapja. Ez pedig, azt gondolom, hogy kritikus helyzetet eredményez. Olaszországban például egy időben rengeteg fordítás jelent meg olyan kiadóknál, mint az Einaudi, a Feltrinelli vagy a Laterza, ezzel sok szöveghez hozzáférést biztosítva az olaszul tudók számára. Számos német szerzőt, például Blumenberget, én is olasz kiadásban olvastam. Az amerikai egyetemi kiadók esetében is ugyanez a helyzet; Robert Darnton megfigyelései leginkább erre a szférára vonatkoztak: a fordítások egyre ritkábbá válnak. Ehhez hozzájárulnak még a tudományos folyóiratok rendkívül magas előfizetési díjai, ami azt eredményezi, hogy egyre kevesebb pénz jut monográfiák kiadására, a fordításukra pedig még annál is kevesebb. Az európai kiadókat hasonló elzárkózás jellemzi. Mindez pedig ahhoz vezet – a globalizáció korában – hogy egyre inkább egyetlen nyelvet tekintünk lehetséges referenciapontnak. 2000-ben Oslóban rendezték meg az első globális történelemmel

foglalkozó nemzetközi kongresszust, ahol az előadások többségét amerikaiak tartották, és csak angol nyelven megjelent munkákra hivatkoztak. Azt gondolom, hogy ez nem volt jó kezds a „globális történelem” kifejezéssel leírt megközelítés számára. Ez a nyelvi zárkózottság tehát egy nagyon aggasztó problémát jelent.

A Pennsylvaniai Egyetemen, ahol minden tavaszi szemeszterben kurzusokat tartok, a diákok például el sem tudják képzelni, hogy egy szöveg hasznos lehet számukra – témától, időszaktól és területtől függetlenül –, ha nem angolul íródott. Ez még akkor is így van, ha egyébként beszélnek más idegen nyelveken is. Sokan tudnak például spanyolul, de lehet, csak azért, hogy elmenjenek Kubába nyaralni vagy hogy Pedro Almodóvar filmjeit nézzék, arra azonban nem gondolnak, hogy ezt a tudományos kutatás során is használhatnák, és olyan szövegeket is olvashatnának, amelyek nem tartoznak az angol nyelvű szakirodalmi kánonba. Ez mindenképpen aggasztó. Feltételezem, hogy a kisebb nyelvek esetében, amilyen például a magyar, a holland vagy a finn, ez egy kicsit másképp nézhet ki, hiszen nem biztos, hogy lehetőség nyílt minden valóban jelentős, alapvető történelmi munka lefordítására. Ezért a kisebb nyelveket beszélők talán sokkal jobban rá vannak kényeszerítve arra, hogy idegen nyelveken olvassanak. A fiatalabb portugál történészek például mind több nyelven dolgoznak, és sokan előadóképesek angolul, franciául és németül is. Azt gondolom, hogyha a tudományos közeg engedi számunkra ezt a pluralitást – mert születnek például fordítások és a kutatók több nyelven is tudnak –, mindenképpen meg kell tartanunk, és nem fontos kizárólag az angolt használnunk. Hiszen láttuk, hogy a nyelvi, szellemi és episztemológiai hagyományok szorosan összefonódnak. Ezért azt gondolom, hogy a nyelvhasználat pluralitásának megőrzése, bár kihívást jelent, szükségszerű is.

Utalt a kiadókkal kapcsolatos problémákra. Ennek kapcsán joggal merülhet fel az open access kérdése, ma ugyanis viták keretében áll az a probléma, hogy mindenki számára elérhetővé kell-e tenni azokat a tudományos kutatások eredményeként született tartalmakat, amelyek a legtöbbször állami vagy magánfinanszírozásból jönnek létre. A kiadók egy része ellenáll ennek. Hogyan látja ezt a kérdést, mit jelenthet ez a szerzők, a kiadók és a finanszírozást biztosítók szempontjából?

Azt gondolom, hogy ennek a kérdésnek a gyökereit a felvilágosodás korszakában érdemes keresnünk, hiszen a szerzői jog koncepciója ekkor született meg Európában. Azaz az a gondolat, hogy a szöveg a szerző tulajdona, hiszen bizonyos értelemben „eredeti” és a munkássága szerves részét képezi. Diderot például ezt úgy fejezte ki, hogy az irodalmi szövegek nem csupán az elme, de a szív segítségével íródnak. A szerzői jog koncepciójának bevezetése megváltoztatta tehát a szerzőség fogalmát, s egyúttal a szerző és a szöveg közötti viszonyt is. Ez a jog persze átruházható és eladható, de eredőjét mindenképpen a szerzőnél kell keresnünk. Ez alapozta meg a modern szerzői jog gondolatát is. A felvilágosodás korszakában azonban megjelent az a gondolat is, hogy a tudáshoz – mivel ez szolgálja az emberiség fejlődését – mindenkinek joga van. Ezt az álláspontot képviselte például Condorcet, aki elutasította a szerzői jog gondolatát. Sok szerző küzdött ezzel a kettősséggel, tehát azzal, hogy miként lehetnek egyszerre a saját szellemi termékeik birtokosai és tehetik azokat mégis mindenki számára hozzáférhetővé. Erre

mutatott rá Fichte is, amikor különbséget tett a nyilvános, bárki által elérhető tudás és ismeretek, valamint az írás gyakorlata között, amely minden szerző esetében egyedi stílusjegyeket hordoz magán. Ez pedig egy olyan alapot teremtett, amely mentén mind az írott szövegekhez való hozzáférés, mind a szerzői jog fogalma megfér egymás mellett.

Ez a kérdés ma a tudáshoz és a tudomány által termelt javakhoz való ingyenes hozzáférés és a tudományos tudás kiadók általi monopolizálása mentén tematizálható. Ez különösen égető az olyan területeken, mint a fizika, a kémia vagy a biológia. Az olyan nagy kiadók, mint a Wiley, az Elsevier vagy a Springer hatalmas összegekért cserébe biztosítanak hozzáférést a digitális adatbázisaikhoz. Ha belegondolunk, ez pontosan a digitális világ egyik nagy előnyének – az információ szabad áramlásának – eltorzítása és kifordítása; mindez pedig azért lehetséges, mert a tudósok a piac foglyai. A dinamikusan fejlődő természettudományokban például sok tekintetben csak az a releváns, ami az elmúlt években vagy hónapokban történt, az eredményeket közlő folyóiratokhoz való hozzáférés tehát alapvető igény. Természetesen nemzetközi szinten léteznek próbálkozások ennek a monopóliumnak a megtörésére, erre jó példa a matematikusok közössége, de ott van például az Open Science Library is, és néhány egyetem is létrehozott már olyan adatbázisokat, ahol a tudósok szabadon publikálhatják az eredményeiket. Az *open access*, a szerzőség és a szerzői jogok fogalmainak erőterében kialakuló feszültség azonban mindenképpen konfliktushelyzetet teremt. Az az elképzelés például, hogy a közfinanszírozásból megvalósuló kutatásokhoz szabad hozzáférést kellene biztosítani, egy védhető álláspont. A kiadói érdekek azonban nem ezt diktálják; a Springer vagy az Elsevier által kiadott folyóiratok az előfizetőikből tartják fenn magukat. Úgy látom tehát, hogy ma a kiadók piaci érdekei és a tudományos közösségek ellenállása komoly indulatokat eredményez, s mindenképpen szükséges lenne egy olyan, a 18. századéhoz hasonló megoldást találni, ahol a szerzői jog és a tudáshoz való hozzáférés joga megfér egymás mellett.

Ez a vita rávilágít továbbá az elektronikus és a hagyományos, nyomtatott publikációk által felvetett kérdésekre, mert attól, hogy egy tudományos folyóirat digitális formában jelenik meg, még nem feltétlenül hozzáférhető. Ugyanígy problémás a tudományos publikációk helye a digitálisan születő tartalmak univerzumában is. Azt gondolom, hogy el kell utasítanunk az egyenlőségtételt az elektronikus és a nyomtatott publikációk között. Az elektronikus formában születő szövegek, hasonlóan a digitális kommunikáció során létrejövő egyéb tartalmakhoz, rendkívül fragmentáltak; a képernyőkön megjelenő töredékek pedig dekontextualizáltak és egyfajta autonómiával rendelkeznek. Ez a rész és egész közötti kapcsolat teljes átalakulását vonja maga után. Egy hagyományos, nyomtatott formában megszülető szövegre tekinthetünk olyan eszkékként, amelyben minden töredéknek (fejezetnek, bekezdésnek) helye és szerepe van; az architektúra egésze pedig a könyv materiális formája által válik láthatóvá. Az elektronikus szövegek esetén mindez eltűnik. Azt gondolom, hogy ez a különbség rendkívül jelentős, mert egyrészt átalakítja a folyóirat fogalmát, amelynek elsődleges célja pontosan az lenne, hogy az egyes számokban megjelenő szövegek között bizonyos szempontból koherenciát teremtsen, másrészt viszont kontinuitást teremt az elektronikus formában megjelenő tanulmányok és az internet mindennapi gyakorlatai között. Az internet egy

rendkívül gyors, bonyolult, hipertextuális világot jelent, amelyben a szövegek létrehozása és olvasása egészen más logika szerint történik.

Milyen hatással lehet ez a szövegek befogadására?

Az elektronikus szövegek olvasói, s különösen igaz ez a fiatalabb generációkra, töredékes szövegeket fogadnak be fragmentált módon, és nincsenek tudatában annak az előbb említett architektúrának, amelyben az egyes töredékek elhelyezkednek. A szövegek egy jelentős része már eredendően töredékként jön létre, ilyenek például a *tweetek*, amelyeket talán már külön „műfajként” is kezelhetünk. Ezt tekinthetjük tehát az első különbségnek a hagyományos olvasási szokásokhoz képest. Ha jobban belegondolunk, talán a töredék nem is jó kifejezés ebben az esetben, mert feltételezi egy lerombolt, elpusztított egész előzetes létezését. A romantika korában ennek például komoly esztétikai értéke volt. Ebben az esetben azonban olyan szövegekről beszélünk, amelyek zárt és autonóm szövegegységekként jönnek létre.

A második különbséget az „információ” és az „igazság” közötti feszültségben kell keresnünk. Nagyon sok digitális olvasó, különösen a fiatalok, nem foglalkoznak az adatok és információk validációjának kérdésével; ebben az olvasatban, ha valami megjelenik a képernyőn, minden bizonnyal hitelesnek tekinthető. Ugyanez a kérdés egyébként már a könyvnyomtatás feltalálásakor is felmerült: a nyomtatott szónak, materialitása révén, eredendően igazságértéket tulajdonítottak. Manapság, az internet korában egyre kevésbé tulajdonítunk jelentőséget az információ hitelességének: a hamis információk, alternatív igazságok és álhírek eluralják a digitális világot, ennek pedig megvannak a következményei. A digitális világ felszámolja az információk validálásának hagyományos kritériumrendszerét. Ez azt jelenti például, hogy egy egyetemi kiadónál megjelent tudományos kiadványnak nagyobb hitelességet tulajdonítunk, mint egy hasonló témában íródott újságcikknek. A nyomtatott kultúra az ésszerű elvárások világát jelenti, ahol az információ hitelessége összekapcsolódik a műfajjal, a szövegtípussal és a kiadóval. Az internet világában ez eltűnni látszik; minden szöveg hasonló megerősítés kap már pusztán attól, hogy megjelenik a számítógép képernyőjén. Az eltérő háttérrel és műfajokban született szövegek közötti kontinuitás és hipertextualitás felülírja a publikálás hagyományos kritériumait. Ez például a politika világa szempontjából nagyon komoly kérdéseket vet fel, mert, ahogyan a világ több pontján látjuk, az igazság és az álhírek vagy hamis információk közötti különbségtétel egyre inkább elveszti a jelentőségét. Fontossá válik azonban a meggyőzés az érvek igazságtartalmának figyelembevétele nélkül. A digitális világ tehát a demagógia visszatérésének is jó táptalajt adott.

Azt gondolom, hogy a digitális és a nyomtatott kiadványok közötti egyenlőség-tétel veszélyeinek nem tulajdonítunk kellő jelentőséget. Pedig nem ugyanazt megvenni egy könyvet az Amazonon vagy egy könyvesboltban, ahogy nem ugyanazt az élményt jelenti egy újság nyomtatott vagy elektronikus kiadásának olvasása sem. Ennek az az alapvető oka, hogy a nyomtatott kultúra logikája egyben a helyek logikája is, és az olvasó – Michel de Certeau metaforájának értelmében – „orvvadász”, „utazó” és „nomád”. Egy könyvesbolt megadja azt a szabadságot, hogy

olyan könyveket fedezzünk fel, amiket egyébként nem is kerestünk. Ugyanígy egy újság hasábjain szabadon válogathatunk olyan cikkek között, amiket másképpen nem olvastunk volna el. A digitális világ egészen más logikát diktál, amely sokkal kötöttebb és hierarchikusabb: könnyen megtalálhatjuk azt, amit keresünk, ám a meglepetések és az utazás élménye egyre inkább eltűnni látszanak. Amikor az Amazonon vásárolunk, egy algoritmus irányítja a figyelmünket más könyvekre, s ajánl ugyanattól a szerzőtől vagy hasonló témában megjelent könyveket. Ezt enciklopédikus, logikus elrendezésnek tekinthetjük, míg a nyomtatott kultúrában sokkal inkább érvényesülnek az átjárások az oldalak, könyvek, könyvesboltok segítségével. Ezt azért is tartom fontosnak kiemelni, mert a történettudományban is egyre inkább jelen van az az elképzelés, hogy felesleges megtartani a levéltárakat, ha digitalizálhatjuk is a bennük fellelhető dokumentumokat, ugyanúgy, ahogyan sokszor feleslegesnek gondoljuk egy újság nyomtatott kiadását vagy a könyvesboltok létét, ha az interneten is megvásárolhatjuk ugyanazokat a könyveket.

Meg kell különböztetnünk továbbá azokat az olvasókat, akik, bár lehet, hogy felfedezik a nyomtatott kultúrát, már alapvetően a digitális világban szocializálódtak, és azokat, akik a nyomtatott kultúra ismeretében vágnak neki a digitális tartalmak felfedezésének. Ez a különbségtétel elengedhetetlen, ha a töredék és az egész, valamint az igaz és hamis információk közötti feszültséget akarjuk feltárni. Az emberiség történelmének ez az első olyan korszaka ugyanis, amikor a digitális kultúra hatására a szöveg elválik a materiális hordozójától, ez pedig az olvasási szokásokhoz kötődő élményeket és kategóriákat is alapvetően formálja át: a személység, intimitás, identitás, nyilvános tér és barátság kérdései folyamatosan alakulnak. A digitális kommunikáció nem tud a régi kategóriák új hordozójaként fellépni, újra kell fogalmaznia ezeket a viszonyulásokat. Az például, hogy valakinek 2000 barátja van vagy tíz, nem ugyanazt jelenti. Az identitás folyamatosan terjeszthető, elrejthető, pluralizálható, kiállítható; a digitális világ az antik filozófiára alapozott szinte összes koncepciót kihívás elé állítja. Ahogyan McKenzie megfogalmazta, „a forma hatással van a jelentésre”. Ebben az esetben ez azt jelenti, hogy a digitális világ alapjaiban formálja (át) az egyén élményeit.

Mit jelent ez a történeti kutatás szempontjából?

Ha aggódom is, nem szeretném, ha úgy tünne, hogy egy „elveszett világ” iránt érzek nosztalgiát. Nem gondolom, hogy a digitális világ elpusztítja a kultúrát, a civilizációt és az irodalmat, ez teljesen abszurd lenne. Ha azonban arra gondolunk, hogy mit jelent mindez a történészek számára a történeti gondolkodás és a gyakorlati kutatás terén, fontos a változásokról beszélnünk. A legfontosabb a dokumentumok elérhetőségének kérdése, akármilyen típusúak is legyenek: levéltári anyagok, könyvek vagy folyóiratcikkek. A digitalizáció felgyorsulásával ma már nincsen feltétlenül szükség arra, hogy levéltárakba vagy könyvtárakba járjunk. Ez egy rendkívüli lehetőség több szempontból, elég csupán a gyakorlati vagy a pénzügyi aspektusra gondolunk. Arról azonban nem szabad elfeledkeznünk, hogy a kutatás egy pontján elengedhetetlen az, hogy a digitális formátum mellett az eredeti dokumentumokat is kézbe vegyük. Ma már mindenki dolgozik digitalizált szövegekkel, azonban, ha a szöveg materialitása valamilyen szempontból kutatási problémává

válí, s ez kihatással van egy-egy mű értelmezési lehetőségeire, mindenképpen szükségünk van levéltári vagy könyvtári kutatásra. Ezt a kérdést érdemes átgondolni egy másik szempontból is, ez pedig a digitális technikák használata a kutatásban. A történettudományban először inkább ez a szempont játszott kulcsszerepet: akkor, amikor a kvantitatív történetírás virágkorát élte, a statisztikai, demográfiai és gazdasági adatok elemzését a számítógépek első generációja tette lehetővé. Ma persze már sokkal szofisztikáltabb módszerekkel dolgozhatunk, lehetőségünk van például szöveges, képi, prozopográfiai stb. adatbázisok építésére.

Ez maga után vonja a publikációk formátumának kiterjesztését is; egyre inkább lehetőségünk van olyan módokon közölni a szövegeinket, amelyek a nyomtatott médiumokban elképzelhetetlenek lennének. Mikor Robert Darnton 2000-ben megválasztották az Amerikai Történelmi Társaság (American Historical Association) élére, a beiktatási beszédében 18. századi párizsi felforgató dalokat elemzett. A szövegkiadás digitális verziójában Darnton rendőrségi jelentéseket és dinamikus térképeket publikált, szemléltetve azokat a helyeket, ahol ezek a dalok elhangzottak (kávézók, kertek, a Palais-Royal). A honlapon lehetőség volt arra is, hogy meghallgassuk a dalokat a Francia Nemzeti Könyvtárban őrzött kották alapján, Hélène Delavault tolmácsolásában. A nyomtatott szövegben mindezek megjelenítésére nem lett volna lehetőség. Darnton további érveket is felsorakoztatott az elektronikus szövegkiadás mellett; véleménye szerint ez például megoldás lehetne a monográfiák kiadása által támasztott nehézségekre. Továbbá, a segítségével létrejöhetnének új, már a digitális világ igényeire alkalmazott könyvformátumok, amelyekben a videók, fényképek, animált képek, hangok és zene egyaránt helyet kaphatnának, s ez szolgálhatna a nyomtatott könyvek egy lehetséges alternatívájául. Ez azonban mindeközéig nem történt meg, mert az elektronikus könyvek nem részesülnek a nyomtatott könyvekéhez hasonló megbecsülésben, és az erre alapított, a Mellon Foundation támogatásával a Columbia University Press gondozásában létrejött kezdeményezés nem lett sikeres. A kísérlet, amely az elektronikus írást és szövegkiadást helyezte volna a középpontba, elbukott.

Ma tehát nagyrészt arra van lehetőség, hogy nyomtatott formában is megjelent vagy megjelentethető szövegeket publikáljunk digitális formában, így bármilyen szöveg, például egy disszertáció, küldhetővé és szabadon megoszthatóvá válí. Ez azonban nem feltétlenül jelent tényleges digitális szövegkiadást, csupán elektronikus kommunikációt, hiszen a kiadás magában foglalja például a szerkesztés folyamatát, ami ezekben az esetekben sokszor elmarad. Tehát van lehetőség a digitális terjesztésre, de ez sok esetben a kiadók világán kívül történik. Vannak persze olyan szövegtípusok, amelyek számára a digitális világ által nyújtott lehetőségek jobban kiaknázhatóknak tűnnek, ilyen például a költészet. A társadalomtudományok, és főleg a történettudomány esetében, a „digitális szövegkiadás” azonban még mindig nagyrészt a nyomtatott szövegek elektronikus formátumát jelenti. Ez a gyakorlat azonban átgondolandó abból a szempontból, hogy a befogadás a nyomtatottól eltérő formátumban történik, és az említett architektúra hiányában problémás lehet. Azt gondolom, hogy ez a digitális technológia viszonylag silány használata, hiszen nagyrészt csak hozzáférés biztosításáról van szó, ahhoz azonban, hogy innovatív módon tudjunk élni vele, a társadalomtudománynak meg kellene ismernie az internet által biztosított kreatív, például multimédiás felhasználási

lehetőségeket. Az Electronic Literature Collection esetében találhatunk erre kiváló példákat, ám az ehhez hasonló kezdeményezések egy jelentős része eltűnik előbb-utóbb. Az elektronikus formátum nem minden esetben biztosít védelmet a szövegek feledésbe merülése és elvesztése szempontjából, ez pedig megingathatja a digitális adathordozók és felhők végtelen kapacitásába vetett hitünket.

Ma a kéziratos, a nyomtatott és a digitális kultúra egymás mellett létezik. Lát arra esélyt, hogy ez a jövőben megváltozhat?

Walter Benjamin híres esszéjében a műalkotásokról a technikai sokszorosíthatóság korában rámutatott arra, hogy a technológiának nincsen saját belső lényege; azzá válik csupán, amire az emberek, intézmények, állampolgárok vagy iskolák használják. Azt gondolom, hogy érdemes megtartanunk a szövegkultúrák pluralitását, mert mindegyiknek vannak előnyei és korlátai is. A kéziratos, nyomtatott és digitális technológiák közötti kapcsolatot erősíteniünk kellene, hiszen az emberiség történetében ez az első olyan pillanat, amikor ennyiféle lehetőségünk van az írott szöveg közvetítésére. Sajnos azonban úgy tűnik, hogy manapság nagyon ellentmondásos ez a viszonyulás. Az egyik oldalon azt látjuk, hogy rengeteg könyvesbolt tűnik el, egyre kevesebb újság jelenik meg nyomtatott formában és a könyvtárak is egyre növekvő mértékben élnek a digitalizálás nyújtotta lehetőségekkel és a kéziratos vagy nyomtatott szövegek elektronikus verziókkal való helyettesítésével. Ezek nagyon erős tendenciák, és azt mutatják, hogy a digitális világ egyre inkább bekebelezi a nyomtatott szövegeket. Az Egyesült Államokban néhány helyen például egyre inkább visszaszorul a kézírási oktatása. Az olvasók – vagy „író-olvasók” (*wreaders*),² ahogy manapság egyre többször hivatkozunk rájuk – nagyon sokszor nincsenek is tudatában annak, hogy mindez mit jelent például gazdasági szempontból. Az Amazon számára például, gondolom, az lenne az ideális helyzet, ha minden könyvesboltot bezárnának.

Ezt ellensúlyozhatják a könyvesbolti eladások alapján készített statisztikák, amelyek azt mutatják, hogy az e-könyvek piaca meglehetősen behatárolt, világszinten 5–7%-ot jelent, és az Egyesült Államokban is csak 20% körül mozognak az eladások, ami nem változott jelentősen az elmúlt két évben. Az olvasók tehát elsősorban a nyomtatott könyveket preferálják még akkor is, ha az Amazonon keresztül veszik meg őket, az újságokat alapvetően elektronikus kiadásban olvassák és a könyvtáraknak sem aktív látogatói. Ez a törésvonal talán reményt adhat arra, hogy a digitális világ nem kebelezi majd be Leviatánként a nyomtatott szövegeket és az ezekhez kapcsolódó olvasói gyakorlatokat. Ám ez kétségtelenül egy nagyon bonyolult kérdés. Remélem, sőt mi több, biztos vagyok abban, hogy nem fogom megérni a kéziratos és nyomtatott kultúra eltűnését, ám a távoli jövőről ugyanezt már nem tudom bizonyossággal állítani. A nyomtatott és digitális tartalmak közötti egyenlőségétél félrevezető, hiszen a digitális formátum nagyon kedvező

² A *writer* (író) és *reader* (olvasó) szavak összetételéből származó, először George Landow irodalom- és művészettörténész által használt *wreader* kifejezés arra utal, hogy a hipertextek, azaz a digitális közegben hálózatosan épülő, nyitott vagy zárt szövegrendszerek világában az olvasók egyre inkább a szövegek létrehozóivá is válnak.

az állami adminisztráció, a privát szféra és az olvasók szempontjából, de egyúttal veszteséget is jelent. De hogyan győzhetnénk meg, nem csupán az intézményeket, hanem a fiatal olvasókat is, hogy olvassanak nyomtatott könyveket, újságokat és folyóiratokat? Ez nem tűnik könnyű feladatnak.

Van egy ehhez kapcsolódó élményem a Pennsylvanai Egyetemről: az oktatás mára már teljesen digitalizált, az olvasandó szövegek, a diákok által beadott dolgozatok, az adminisztráció és a kommunikáció is. A professzorok egy része azonban továbbra is ragaszkodik ahhoz, főleg a könyvtárak és a tudományos élet még mindig igen szoros kapcsolata miatt, hogy a diákok régi nyomtatványokkal és kéziratokkal is dolgozzanak. Ettől függetlenül azonban, az egyre digitalizáltabbá váló világban, sok régi kiadvány kerüli el az olvasók figyelmét pusztán azért, mert nem léteznek elektronikus formában. A könyvtárak pedig – helyhiányra hivatkozva – rengeteg könyvet „számúznak”. Ám akkor is, ha olvasunk egyébként még könyvtárakban is fellelhető köteteket, egyre szűkül annak a lehetősége, hogy a polcok között keresgélve olyan könyvekre akadjunk, amiket egyébként nem kerestünk és nem is tudtunk a létezésükről. Ahogyan azt már korábban is említettem, a nyomtatott kultúra rendkívül nyitott volt az ilyen felfedezésekre, a könyvek digitális térben való számúzása és a könyvtárak kiürítése azonban oda vezethet, hogy sok szöveggel már soha nem fognak találkozni a lehetséges olvasóik.

Köszönjük a beszélgetést!

*Az interjút Kovács Janka és Lászlófi Viola készítette
Budapesten, 2019 májusában*

A szöveget fordította: Kovács Janka